

A fordulat levele

Igen nemes úr, jeles Barátom!

Ha bosszankodik válaszaim teljes elmaradásáért, ezzel ugyan nem tesz ellenem igazságtalanul; ha azonban kellemetlen következtetéseket von le belőle, akkor hadd hivatkozzam arra, hogy Ön jól ismeri gondolkodásomat.¹ Szabadkozások helyett röviden elbeszelném Önnek ama gondolataim foglalatosságát, melyek szabad óráimban a levélírás elhalasztására indítanak. Miután elutazott Königsbergből, az elfoglaltság és felüldülés közötti oly igen szükségelt szünetekben ismét áttekintettem az általunk megvitattott szemlélődések tervezetét, hogy azt hozzáigazítsam a teljes filozófiához és az egyéb megismeréshez, s tisztába jöjjenek hatókörével és korlátaival. Előzőleg már meglehetősen előrehaladtam az érzékinek és az intellektuálisnak megkülönböztetésével a morál és a morálból származó alaptételeik területén. Az érzés, ízlés és megítélőerő és hatásuk: a kellemes, a szép és a jó principiumait is sikerült már meglehetősen elégedettségemre felvázolnom, s elterveztem egy művet, mely körülbelül a következő címet viselhetné: *Az érzékiség és az ész határai*. Úgy gondoltam, ez két részből állna, egy elméletiből és egy gyakorlatiból. Az első két szakaszt tartalmaz. 1. *A fenomenológia*² általában. 2. A metafizika, ám csupán természetes módszere szerint. A második rész ugyancsak két szakaszban. 1. Az érzés, ízlés és az érzéki kívánság általános elvei. 2. Az erkölcsiség alapjai. Mikor a teoretikus részt a maga teljes terjedelmében és az összes rész kölcsönös kapcsolatával egyetemben átgondoltam, észrevettem, hogy hiányzik valami nagyon lényeges, amit, akárcsak mások, hosszas metafizikai vizsgálódásaim során figyelmen kívül hagytam, s valójában ez jelenti az egész titok, a mindezideiglen rejtőzködő metafizika kulcsát. Nevezetesen feltettem magamnak a kérdést: milyen alapon nyugszik annak, amit bennünk képzetnek szokás nevezni, a tárgyhoz való kapcsolata? Ha a képzet csupán azt a módot tartalmazza, ahogy a *szubjektum* a tárgytól *afficiáztatik*, akkor könnyű belátni, hogy az úgy viszonylik ehhez, mint egy hatás a maga okához,³ s hogy miként lehetséges, hogy lelkünk e meghatározottsága képes valamit m

¹ Herz Königsbergben tanult 1766 és 1770 között; Kant disszertációjának védések referensként közreműködött.

² Kant saját kiemeléseit ritkított szedéssel jelezzük. A dőlt betűs szedés azokat a kifejezéseket jelzi, melyeket az eredeti – gót betűs – szövegben Kant latin betűkkel írt.

³ A mondat eddig terjedő része az eredetiben így hangzik: „Enthält die Vorstellung nur die Art, wie das *subiect* von dem Gegenstande *afficiert* wird, so ists leicht einzusehen, wie er diesem als eine Wirkung seiner Ursache gemäß sey”. Az „er” és a „seiner” szereplése folytán a szöveg szószertinti értelmezésben a *tárgyat* mondja hatásnak, a *szubjektumot* pedig oknak, tudniillik a *tárgy okának*. Ez az értelmezés azonban nyilvánvalóan ellentmond Kant intenciójának. A. Riehl éppen ezért javasolta, hogy az „er”-t tekintsük elírásnak, és „es”-t ért-sünk a helyére. Az Akadémia-kiadás javaslata: „sie” és „ihrer” az „er” és „seiner” helyett. Ekkor a „Vorstellung” volna a hatás. Ezen értelmezés szerint azonban azt kellene következőképpen feltételeznünk, hogy Kant egy-másután *kétszer* is elírta a szöveget. A magunk részéről valószínűbbnek tartanánk a probléma olyan magyarázatát, hogy mivel a „subiect” – mint ebben az időben még számos latin eredetű szó a németben – mind a „das”-t mind a „der”-t megengedte (Kant maga is ír, egyéb helyeken, „der subiect”-et), az „er” ebben az esetben minden további nélkül vonatkoztatható a „subiect”-re.

e g j e l e n í t e n i,⁴ azaz tárggyal bírhat. A passzív vagy érzéki képzetek tehát érthető módon vonatkoznak a tárgyakra, s a lelkünk természetéből kölcsönzött alaptételek nyilvánvalóan érvényesek minden dologra, már amennyiben ezek tárgyai az érzékeknek. Ugyanígy: ha az, aminek bennünk képzet a neve, az *objektum* vonatkozásában *aktív* volna, azaz, ha magát a tárgyat hozná létre, mint ahogy az isteni ismereteket a dolgok ősképeinek képzelik, akkor a képzetnek az *objektummal* való *konformitása* is érthető lenne. Így tehát legalább is érthető, hogyan lehetséges mind az *intellectus archetypus*, melynek szemléletén a tárgyak maguk alapulnak, mind az *intellectus ectypus*, mely a logikai feldolgozás adatait a dolgok érzéki szemléletéből meríti. Csakhogy a mi értelmünk a maga képzeteivel nem oka a tárgynak (kivételet jelentenek a jó célok a morálban), s a tárgy sem oka az értelmi megjelenítéseknek (*in sensu reali*). A tiszta értelmi fogalmakat tehát nem az érzéki észleletekből kell *absztrahálni*, s nem is a képzetek fogékonyságát fejezik ki az érzékek útján, hanem forrásuk ugyan a lélek természetében van, de nem az *objektum* alkotja őket, s nem is ők hozzák létre az *objektumot*. A *diszsertáció*ban megelégedtem azzal, hogy az *intellektuális* képzetek természetét tisztán *negatív* módon fejezzem ki: azaz hogy ezek nem a léleknek a tárgy okozta *modifikációi*. De hallgatással siklottam el előlött, miképpen lehetséges akkor mégis tárgyra vonatkozó képzet, anélkül, hogy előbbi ezt valamilyen módon *afficiálná*. Azt mondtam, az érzéki képzetek úgy ábrázolják a dolgokat, ahogy megjelennek, az *intellektuálisak* úgy, ahogy vannak. Ám hogyan adódnak számunkra e dolgok, ha nem ama módon, ahogy bennünket *afficiálnak*, s ha az ilyen *intellektuális* képzetek belső tevékenységünkön alapulnak; honnét származik e képzetek összhangja a tárgyakkal, melyeket nem e tevékenység hoz létre, s a tiszta észnek a tárgyról való *axiómái* hogy egyezhetnek meg azokkal, anélkül, hogy szabad volna segítségül hívni a tapasztalást. A *matematikában* ez megjárja; itt ugyanis az *objektumok* csakis azáltal mennyiségek és jeleníthetők meg mennyiségekként, hogy képesek vagyunk létrehozni képzetüket, oly módon, hogy az egyet legtöbbszőrözzük. A mennyiségek fogalmai ezért lehetnek öntevékenyek, s alapelveik ezért alkothatók meg *a priori*. Ezzel szemben a *minőségek* vonatkozásában teljes sötétségben vagyunk az értelmi képességünket illető kérdésben, ti. hogy honnét ered a tárgyakkal való összhangja, miképpen lehetséges, hogy értelmem teljesen *a priori* képez fogalmakat a dolgokról, melyekkel azoknak szükségszerűen összhangban kell lenniük, hogyan alkothat az értelem olyan *reális* alaptételeket a dolgok lehetőségéről, melyeknek hűen egyeznie kell a tapasztalattal, mindazonáltal függetlenül attól.

Platón az istenség valamikori szellemi szemlélését tette föl a tiszta értelmi fogalmak és alaptételek ősforrásául. *Malebranche* ugyane öslény még mindig tartó, állandó szemlélését. Különböző moralisták ugyanezt tanítják az első morális törvények tekintetében. *Crusius* szerint az ítézés bizonyos szabályai belénk vannak ültetve, s Isten olyan fogalmakat plántált az emberi lélekbe, melyeknek eleve olyanoknak kell lenniük, hogy harmonizáljanak a dolgokkal. E *rendszerek* közül az első *influxus hyperphysicus*-nak, a másodikat *harmonia praestabilita intellectualis*-nak nevezhetnők. Ám ismereteink eredetének és érvényességének meghatározásában a *Deus ex machina* a lehető legnagyobb képtelenség, s túl azon, hogy ismereteink következtetési sorában körbenforgáshoz vezet, az a hátránya is megvan, hogy kezére jár minden rigolyának, ájtatos és tépelődő agyrémnek.

⁴ A „Vorstellung” szót hagyományosan „képzet”-tel fordítják. Ez a fordítás elfedi a „Vorstellung” sokértelműségét. Jelen közlésben a „Vorstellung”-ot – a szövegkörnyezettől függően – hol „képzet”-nek, hol „megjelenítés”-nek fordítjuk (utóbbihoz megjegyezzük, hogy Kant maga is a „repraesentatio” terminussal magyarázza a „Vorstellung”-ot). A „vorstellen” ennek megfelelően vagy „elképzelni”, vagy pedig „megjeleníteni”.

Míg így kerestem az intellektuális megismerés forrásait, melyek nélkül nem tudjuk meghatározni a *metafizika* természetét és határait, e tudományt lényegesen különböző osztályokra bontottam, s megkíséreltem a *transzcendentálfilozófiát*, azaz a teljességgel tiszta ész összes fogalmát meghatározott számú *kategóriára* hozni, de nem úgy, mint Arisztotelész, aki ezeket, úgy ahogy lelte, teljesen ötletszerűen rakta egymás mellé 10 *predikamentum*ában, hanem oly módon, ahogy ezek az értelem csekély számú alap-törvénye által maguktól rendeződnek *osztályokba*. Anélkül, hogy a végső célíg folytatott kutatásom teljes soráról itt hosszadalmasan nyilatkoznám, elmondhatom, hogy ami szándékom lényegét illeti, sikerrel jártam, s jelenleg képes vagyok kibocsátani a tiszta ész egy kritikáját, mely mind a teoretikus, mind a praktikus megismerés természetét tartalmazza, amennyiben pusztán *intellektuális*. Először a *metafizika* forrásait, *módszereit* és határait tárgyaló első részt dolgozom ki, majd ezt követően az erkölcsiség tiszta *principiumait*. Ami az első részt illeti, azt három hónapon belül kiadom.

Ennyire szubtilis lelki foglalatosság közben mi sem hátráltat jobban, mint az e területen kívüleső dolgokról való komoly töprengés. A léleknek, bár nem erőlködhetik egyfolytában, a nyugodt és boldog pillanatokban is állandóan és megszakítás nélkül nyitva kell állnia az esetleg véletlenszerűen kínálkozó észrevételek számára. A felélnkülésnek s a szórakozásnak hajlékonynak és mozgékonynak kell tartania a lélek ereit, s ezáltal leszünk képesek mindig más oldalról látni a tárgyat, s látókörünket a mikroszkopikus megfigyeléstől egészen az általános szemléletig tágítani, hogy ily módon magunkévá tehessünk minden elképzelhető szempontot, melyek kölcsönösen verifikálják egymás látásmódját. Ez volt tehát az oka, semmi más, kedves Barátom, hogy nem válaszoltam számomra oly kedves leveleire; úgy véltem ugyanis, hogy üres írásra nem tart igényt.

Ami az Ön ízléssel megírt és alapos gondolkodás árán létrejött művecskéjét⁵ illeti – sok tekintetben fölülmúlta várakozásomat. Azonban, a már felsorolt okokból, nem bocsátkozhatom részletekbe. Ám, Barátom, a tudományok jelenlegi állapotában az effajta vállalkozások oly módon hatnak a művelt közönségre, hogy ha szorongani kezdek, hogy legfontosabbnak tetsző munkáim nagyrészt kész tervezetét gyengélkedésem miatt nem tudom kidolgozni, olyankor gyakran az vigasztal, hogy megjelenvén éppúgy kárba vesznének minden közhaszon számára, mintha örökre ismeretlenek maradnának. Mert tekintélyesebb és ékesebben szóló író kell ahhoz, hogy felrázza az olvasókat, s azok elgondolkozzanak írásán.

Találkoztam műve *recenziójával* a boroszlói és – röviddel ezelőtt – a göttingai újságban. Ha a közönség így ítéli meg egy írás szellemét és szándékát, akkor kárba veszett minden fáradság. Még a pirongatás is kedvesebb a szerzőnek, ha a *recenzens* fáradt annyit, hogy megértse a munka lényegét, mint a futólagos megítélésével párosuló dicséret. A göttingai *recenzens* elidőzik a doktrína [Lehrbegriff] néhány önmagában esetleges alkalmazásánál, melyek vonatkozásában különben azóta egyet s mást megváltottam, oly módon, hogy a főcél csak nyert rajta. Egy *Lambert* vagy *Mendelssohn* levele alkalmasabb arra, hogy a szerzőt tanai felülvizsgálására készítse, mint tíz ilyen könnyű tollal odavetett vélemény. A derék Schultz lelkész, akit mifelénk a legjobb filozófiai elmének tartok, felismerte a doktrína fő célját, szeretném, ha foglalkoznék az Ön művecskéjével is. Értékelésében kétszer félreérti a doktrínát. Az egyik: hogy a tér ahelyett, hogy az érzéki jelenség tiszta formája lenne, talán igazi *intellektuális* szemlélet, tehát valami *objektív* lehet. A világos felelet erre az, hogy a teret éppen azért nem tartom *objektív*nek, tehát *intellektuális*nak sem, mert ha képzetét teljesen földaraboljuk, akkor ennek alapjául

⁵ Az illető „művecske” egy ismertetés, melyet Herz Kant disszertációjáról írt.

sem a dolgok képzetére (s dolgok csupán térben lehetségesek), sem valaminő tényleges kapcsolatra (ami dolgok nélkül amúgy sem lehetséges), tehát sem hatásokra, sem viszonyokra nem gondolunk, következésképpen semmilyen képzetünk sincs egy olyan valóságos valamiről, amely a dolgokban *inherens* volna. Ezért nem *objektív* tehát a tér. A második félreértés olyan ellenvetésre készíti Schultzt, mely némileg elgondolkodtatott, mert úgy tetszik, ez a doktrínával szemben tehető leglényegesebb kifogás, s mindenki számára fölöttébb természetesnek mutatkozik – ezt az ellenvetést *Lambert* úr tette. Így hangzik: a változások valóságosak (a belső érzék tanúbizonysága szerint), csakis az időt előfeltételezve lehetségesek; következésképpen az idő valóságos, és a magukban való dolgok határozmányaihoz tartozik. Miért (kérdéstem magamtól) nem következtetünk ezzel az *argumentummal parallel* módon így: a testek valóságosak (a külső érzék tanúsága szerint), testek viszont csak a teret feltételezve lehetségesek, a tér tehát valami *objektív és reális*, mely a dolgokban, magukban *inherens*. Az ok a következő: észreveszünk, hogy a külső dolgok vonatkozásában a megjelenítések valóságából nem lehet a tárgyakéra következtetni, a belső érzéknél azonban a gondolkodás vagy a gondolat létezése és az én létezésem ugyanazt jelenti. E nehézség nyitja a következő. Kétségtelen, hogy saját állapotomat nem az idő formájában kellene elgondolnom, tehát hogy a belső érzékiség formája nem változások jelenségét nyújtja számomra. Hogy a változások valóságosak, azt éppoly kevésbé tagadom, mint azt, hogy a testek valóságosak, bár ezen csupán azt értem, hogy a jelenségnek valami valóságos *korrespondeál*. Még csak azt sem mondhatom, hogy a belső jelenség változik, mert hogyan figyelhetném meg e változást, ha nem jelennék meg belső érzékemnek? Ha valaki szerint ebből az következik, hogy a világban minden *objektív* és önmagában változatlan, erre azt felelem, hogy sem nem változó, sem nem változatlan, mint ahogy *Metafizikája* 18. §-ában azt mondja *Baumgarten*, hogy az *abszolút* lehetetlen nem hipotetikusán lehetséges, és nem hipotetikusán lehetetlen, mivel nem tekinthető valamilyen feltétel szerint, ugyanígy: a világ dolgai *objektívek*, vagyis nem mondható, hogy különböző időben különböző állapotban vannak, s az sem, hogy azonos állapotban, mert ebben az értelemben egyáltalán nem időben képzeliük el őket. Erről elég ennyi. Úgy látszik, pusztán *negatív* tételekkel nem lel meghallgatásra az ember, annak helyébe, amit lerombol, fel kell építenie valamit, vagy legalábbis, miután elűzte az agyrémet, dogmatikusan felfoghatóvá kell tennie a tiszta értelmi belátást, s meg kell vonnia ennek határait. Ezzel foglalkozom hát most, s ez az oka annak, hogy ama óráimban, melyeket változékony egészségi állapotom a gondolkodásra engedélyez, akaratom ellenére vonakodom a baráti levelek megválaszolásától, s átadom magam gondolataimnak. Ne éljen hát esetemben a megtorlás jogával, ne akarja, hogy nélkülözniem kelljen írásait, csak azért, mert oly hanyagnak talál a válaszólasban! Éppúgy számítok az Ön irántam való állandó hajlandóságára és barátságára, mint ahogy Ön is mindenkor bizonyos lehet az enyémben. Ha kurta felelettel is megelégedik, azok híján nem kell szűkölködni a jövőben. Köztünk a formalitásokat az egymás dolgaiban való becsületes részvételnek kell helyettesítenie. Őszinte kienkesztelődése jeléül várom mihamarabbi, számomra igen kedves levelét. Töltse meg hírekkel, melyekben Ön, ki a tudományok birtokában van, bizonyonnyal nem szenved hiányt, s bocsássa meg, hogy kérni merészelem erre. Üdvözölje *Mendelssohn* és *Lambert* urakat, azonképpen *Schultz* urat, s kérje nevemben elnézésüket – a már Önnek előadott okokból! Maradjon mindenkor barátom, miként én az Ön barátja maradok.

Königsberg, 1772. február 21-én

I. Kant